

Kształtowanie się stanu szlacheckiego na Śląsku z uwzględnieniem księstwa głogowskiego

Księstwo głogowskie było najbardziej wysuniętym na północ obszarem na pograniczu śląsko-wielkopolskim. Utworzone zostało w latach 1251-1254, po wojnach prowadzonych przez dwóch synów Henryka Pobożnego - Konrada I i Bolesława Rogatkę. Terytorium, którym władał pierwszy książę głogowski Konrad I obejmowało ziemie z Głogowem, Górą i Lubinem na południu, Krosnem Odrzańskim i Żaganiem na zachodzie, Wschową i Sławą na wschodzie i Świebodzinem na północy¹.

Nowopowstałe księstwo głogowskie uległo podziałowi po śmierci Konrada I (1273 r. lub 1274 r.), podzielono je między trzech synów: Henryka (cz. głogowska), Przemka (żagańska), Konrada Garbatego (ścinawska). Po bezpotomnej śmierci obu, całe terytorium, skrupulatnie powiększane w latach 1291-1294 o Milicz, Trzebnicę, Syców, Oleśnicę, Bierutów, Namysłów, Wołczyn, Kluczbork, Byczynę i Gorzów Śląski zostało ponownie połączone przez Henryka III głogowskiego. Henryk III umiera w 1309 r. pozostawiając pięciu synów. W 1312 r. Wielkopolska z Gniezmem i Kaliszem zostają wydzielone Konradowi i Bolkowi, natomiast pozostałe przypadły Henrykowi Wiernemu, Janowi i Przemkowi. W 1314 r. po utracie ziem wielkopolskich utworzono księstwa oleśnickie i namysłowskie.

W okresie między 1321 r. a 1322 r. nastąpił, podobnie jak w 1273/74 r. podział całego terytorium na 3 części (głogowska, żagańska i ścinawska). Część głogowska przypadła najmłodszemu synowi Henryka III – Przemkowi.

W 1329 r. książęta ścinawski (Jan), i żagański (Henryk Wierny) złożyli hołd lenny królowi czeskiemu, co zerwało stosunki polityczne z Koroną Królestwa Polskiego. Nie uczynił tego Przemko głogowski. W 1331 r. po bezpotomnej śmierci Przemka, król czeski przejmuje te ziemie.

Od 1329 r. weichbild górowski znajdował się pod panowaniem Jana ścinawskiego, który w 1345 r. był już mocno skurczony. W 1364 r. czyli tuż przed swoją śmiercią sprzedaje księciu żagańskiemu weichbild ryczeński (co świadczyło o silnej pozycji Ryczenia w dawnych czasach). W jego posiadaniu po roku 1361 była już tylko połowa weichbildu

---

¹ W. Strzyżewski, *Pieczęcie prywatne szlachty księstwa głogowskiego w XVI-XVIII w.*, [w:] Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie, s. 98.

górowskiego, dlatego tytułował się „Panem na Górze”, po jego zgonie wszystko przechodzi w ręce Żagańczyka. Odtąd księstwo głogowskie składało się z dwóch części: żagańsko-głogowskiej i głogowsko-górowskiej pod władaniem króla czeskiego.

W 1369 r. umiera Henryk Żelazny (żagański) pozostawiając trzech synów. W ciągu dziewięciu lat dokonano dokładnego rozgraniczenia miasta Góra i weichbildu górowskiego między braci i władcy czeskiego.

Kolejny ważny podział nastąpił w 1378 r., król czeski nadaje lenno księżętą cieszyńskim. Po roku 1391 w skład ich księstwa weszła druga połowa miasta Góra i część jego weichbildu, który powiększył się o ziemie weichbildu chobieńskiego².

W czasy nowożytne księstwo głogowskie wkroczyło okrojone terytorialnie, po zakończonej w 1482 r. wojnie o sukcesję po ostatnim Piaście głogowskim Henryku XI. Ukształtowana została także struktura administracyjna księstwa, które stało się dziedzicznym księstwem Korony Czeskiej. Księstwo było podzielone na weichbildy, najpierw w liczbie siedmiu, a później sześciu, które zastąpiły kasztelanie. Szlachta zamieszkująca księstwo głogowskie, uważana była za grupę zamożną i liczną w porównaniu z innymi księstwami śląskimi. Składała się w zdecydowanej większości z posesjonatów dysponującymi majątkami jedno, lub kilkunioskowymi. Częstym zjawiskiem było posiadanie przez szlachcica majątków w dwóch lub więcej księstwach. Przysługiwała mu z tego tytułu tzw. podwójna osiadłość czyli przynależność do korporacji dwóch lub więcej księstw oraz zasiadanie w kilku sejmikach³.

Na kształtowanie się poszczególnych grup wśród szlachty nowożytnej wpływ miały przede wszystkim trzy wydarzenia: przejście pod panowanie habsburskie Śląska w 1526 r., klęska szlachty Korony Czeskiej pod Białą Górą w 1620 r. wraz z konsekwencjami pokoju westfalskiego oraz zajęcie Śląska przez Fryderyka II w 1741 r. i włączenie w system pruskiego państwa absolutystycznego.

Nauki Pomocnicze

Każdy z badaczy, który zajmuje się rodami szlacheckimi styka się z niezbędnymi naukami pomocniczymi historii, są to: sfragistyka (nauka o pieczęciach), genealogia (przez różnego rodzaju drzewa genologiczne) i heraldykę.

---

² M. Ptak, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991, s. 15 – 27.

³ W. Strzyżewski, *op. cit.*, s. 99.; K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202 – 1740*, Wrocław 2005, s. 111.

Pierwszym historykiem, który zajął się heraldyką śląską był Bartosz Paprocki w 1609 r. wydał w języku czeskim swój herbarz⁴.

Podstawowym źródłem dotyczącym szlachty śląskiej pozostają nadal siedemnasto i osiemnastowieczne wywody genealogiczne: Lucae, Heneliusa i Sinapiusa. To ostatnie dzieło zawiera olbrzymią ilość szczegółowych informacji, ale należy do niego podejść z pewną krytyką źródłową.

Z dzieł XIX i XX wiecznych można wymienić herbarz Konrada Blažka, kolejny trudnodostępny, wydany w trzech zeszytach w 1847 r. w Zgorzelcu herbarz Leonarda Dorsta, a także wydany w latach 1901 – 1904 herbarz Alfreda von Krane. Oba zawierają kolorowe reprodukcje herbów oraz spisy majątków poszczególnych rodów.

Również przydatnym źródłem przy pracy nad rodami śląskimi jest Codex Diplomaticus⁵.

Z badaczy najnowszych wymienić należy Romana Sękowskiego (Opole), Wojciecha Strzyżewskiego i Jarosława Kuczera (obaj Uniwersytet Zielonogórski –).

Heraldyka – (starogerm. *hariowisus*, *hariowaldus* – ten który rozpoznaje bóstwa rodowe i opiekuńcze i zna ich rodowody) – jedna z nauk pomocniczych historii zajmująca się badaniem herbów. Jej nazwa pochodzi od powstałego w średniowieczu urzędu herolda.⁶

Zakres heraldyki obejmuje dwa działy. Pierwszy to dział historyczny – zajmuje się badaniem początków i rozwojem herbów oraz stosunków prawnych z nimi związanych. Drugi to dział praktyczny – dający poznać reguły tworzenia herbów i innych odznak szlacheckich (koron, orderów) oraz zasady ich stylowej ornamentacji, czyli tzw. sztuki heraldycznej.⁷

Rodziny szlacheckie poglądy o początkach istnienia swojego rodu czerpały często z wyobrażeń mitycznych. W ten sposób powstawały różne mityczne legendy herbowe, które swoje źródło miały w czasach starożytnych.

W śląskiej heraldyce szlacheckiej obowiązywały zupełnie inne zasady niż w heraldyce polskiej. Herby związane były z nazwiskami, nie posiadały swoich nazw. Herby ulegały licznym zmianom, co było związane z przejściem w stan wyższy lub wystawieniem różnych

---

⁴ **Bartłomiej (Bartosz) Paprocki**, Bartolomej Paprocký herbu Jastrzębiec (ur. ok. 1543 w Paprockiej Woli, w pobliżu Sierpca, zm. 27 grudnia 1614 we Lwowie) – podczaszy dobrzyński, heraldyk polski i czeski (nazywany ojcem heraldyki polskiej i czeskiej), autor wielu herbarzy, pisarz, historyk, poeta i tłumacz, wydał liczne prace heraldyczne, wśród nich słynne „Herby rycerstwa polskiego”. Działał w Czechach i na Morawach na przełomie XVI i XVII wieku. Założył wieś Bartoszowiny w województwie świętokrzyskim.

⁵ R. Sękowski, Herbarz szlachty śląskiej, T. I, Katowice 2002, s. 18 – 19.

⁶ K. Bąkała, *Historia symboliczna znakiem, herbem i barwą pisana. Podręczny Słownik*, Warszawa 2010, s. 33.

⁷ W. Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 1999, s. 145.

dokumentów związanych ze szlachectwem. Dotyczyło to zarówno figury heraldycznej, barwy jak i klejnotu, stąd odmienność wśród herbów różnych linii tego samego rodu⁸.

Niekiedy dodawano do własnego herbu elementy należące do herbu spokrewnionego, czy wymarłego innego rodu. Na Śląsku, jak i w całym cesarstwie, w ten sposób wykształciło się pojęcie pierwotnego herbu rodowego. Przy okazji nobilitacji otrzymywano również dyplom herbowy, wydawany na koszt zainteresowanego. Zawierał on rysunek herbu i jego dokładny opis. Staranie się o „udostojnienie herbu”, czy po prostu jego wystawienie wynikało z potrzeby upamiętnienia swej obecności, czy też aspiracji politycznych⁹.

Herb składał się z tarczy, godła, hełmu, klejnotu oraz elementów dodatkowych jak oznaka godności, ordery, trzymacze itp. Powierzchnię tarczy herbowej nazywamy polem, bywa ono podzielone na kilka mniejszych części zawsze przy pomocy linii prostych. Za barwy heraldyczne uznano barwy czyste, a więc czerwień, błękit, zieleń i czerń oraz dwa metale: złoto i srebro (kolory żółty i biały). W XVII w. dla reprodukcji herbów techniką graficzną ustalono zasady szrafowania (metoda oddawania kolorów)¹⁰.

Nazwiska na Śląsku pojawiały się stosunkowo późno, zwłaszcza na terenach wielojęzycznych: Górny Śląsk i pogranicze śląsko – wielkopolskie. Ulegały one licznym przemianom, by z czasem ostatecznie przyjąć formę niemiecką. W XIV w. pojawiają się nazwiska o charakterze przydomków, lub przezwisk oraz nazwiska pochodzące od posiadanych miejscowości (von, de). Często nazwiska te znikają w XV w. co wiąże się ze zmianami. Na przełomie XV i XVI w. używano często dwuczęściowego nazwiska z przymiotnikiem „genannt” – zwany, nazywany.

W 2 poł. XVI w., aż do końcówki XVII w. Obowiązywały ściśle określone zasady konstruowania nazwisk, zniemczone. Zgodnie z tymi zasadami część składową nazwiska stanowiła nazwa miejscowości, z której ród pochodził, były one jednoczłonowe z przymiotkiem „von” – z.

Obowiązek podawania w nazwisku nazwy siedziby rodowej spowodował, że szlachta nobilitowana otrzymywała wraz z aktem nobilitacyjnym tzw. predykat – wskazanie siedziby rodowej. Część rodów dzieliła się na linie i wówczas istniał także obowiązek podawania w nazwisku siedziby danej linii, przez dodanie po nazwie siedziby rodowej spójnika „und”. Miejscowości, które były własnością danej osoby wymieniano dopiero po przymiotku „auf” – na. Kobiety nie przejmowały nazwisk mężów, w dokumentach stosowano określenia

---

⁸ R. Sękowski, *op. cit.*, s. 30.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Herby szlacheckie na Śląsku*, T. I, Wrocław 2001, s.4-5.

opisowe, np. Barbara żona/córka Buchty z Buchtitz. W wypadku wdów nie podawano tego faktu, z wyjątkiem dokumentów spadkowych.

Pod koniec XVII do 2. połowy wieku XVIII przyimek „von” przestał wskazywać miejscowość rodową, przeniesiony został przed nazwisko jako wyróżnik stanu szlacheckiego. Nastąpiło też zniemczenie nazwisk, np. Bogdanowski na von Badewitz, Przyszowski na von Preiswitz. W XVIII w. zaprzestano przestrzegania zasady podawania w nazwisku siedziby rodowej. Od końca XVII w. rody spokrewnione z wymarłymi historycznymi rodami śląskimi otrzymywały przywilejem cesarskim prawo dodania do swojego nazwiska i herbu – nazwisko i herb rodu wymarłego.

W drugiej połowie XVIII w. i w XIX w. następowały kolejne zmiany w pisowni nazwisk. Przestano przestrzegać kolejności pisania nazwisk łączonych z nazwiskami rodów wymarłych. Dopuszczalna również była, z braku męskich potomków w rodzie, adopcja zięciów i przyjęcie przez nich nazwiska żony¹¹.

Kształtowanie się szlachty:

W pierwszym okresie istnienia monarchii piastowskiej wyróżniono dwie warstwy rycerstwa: możni – dysponujący własnymi dobrami i zarządzającymi dobrami, a także korzystających z danin, i wojów – odróżniających się od chłopstwa jedynie obowiązkiem służby wojskowej i korzystaniem z prawa rycerskiego. Stan ten trwał do XIII w., kiedy uboga szeregowa warstwa rycerstwa zaczyna zanikać, wynikało to z nowych trendów w sposobie walki. Na upadek miał też wpływ napływ rycerstwa zachodniego, które miało nadzieję na zdobycie tutaj majątków i urzędów. Z tego powodu systematycznie wypierało miejscowe rycerstwo.¹²

Kryzys wśród rycerstwa trwający od przełomu XIII i XIV w. do drugiej połowy XVI w. zapoczątkował wyłanianie się nowej warstwy – *homo novus*. Na Śląsku z kolei problem związany był z wymieszaniem etnicznym elementu niemieckiego, nie zawsze wywodzącego się bezpośrednio z rycerstwa, z rycerstwem polskim i innym.¹³

---

¹¹ R. Sękowski, *op.cit.*, s. 31 – 33.

¹²R. Żerlik, *W okresie rozbitcia dzielnicowego (1138-1335)*, [w:], Historia Śląska, pod red. M. Czaplińskiego, Wrocław 2002, s. 71-72.

¹³ J. Kuczer, *Szlachta w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w epoce habsburskiej 1526-1740*, Zielona Góra 2007, s. 5. W ciągu wieków na Śląsk napływali przedstawiciele stanu rycerskiego, a później szlacheckiego niemal z całej Europy, począwszy od okresu tzw. kolonizacji niemieckiej w XIII i XIV wieku. Wielkość i rola kolonizacji tego okresu oceniana jest bardzo różnie przez historyków polskich, jak i niemieckich. Przyjmuje się, że na Dolnym Śląsku było to 10-20% ogółu rycerstwa, przeważnie pochodzącego z

Napływ obcego rycerstwa na Śląsk powodował nie tylko przekazywanie zachodniej kultury rycerskiej i rycerskich obyczajów, ale także, przez związki małżeńskie z miejscowym rycerstwem. Propagowanie przez nich, a także przez mieszczaństwo i duchowieństwo języka niemieckiego oraz wymogi prawa niemieckiego doprowadziły z czasem do wyeliminowania języka polskiego ze śląskich dworów i miast.¹⁴

Ukształtowane w średniowieczu rycerstwo śląskie nie było grupą jednolitą. Od XIII w. w dokumentach przyjęto następującą tytulaturę na rycerstwo: 1) Panowie – *Herren*, 2) Rycerze – *Ritter*, 3) Giermkowie – *Knechte*. W dokumentach z XV w. określenie *Knechte* zastępuje coraz częściej *Mannschaft*. Określenia *Herr* i *Ritter* związane były nie tylko z faktem pasowania, ale także z posiadaniem dobra alodialnego (dziedzicznego, rodowego), w odróżnieniu od *Mann* – osoby niepasowanej i władającej dobrami na prawie lennym.¹⁵

Istnienie stanu szlacheckiego w dziejach Europy to jeden z podstawowych wykładników funkcjonowania nowożytnego państwa i społeczeństwa. Ukształtowana u schyłku średniowiecza warstwa społeczna tworzyła grupę uprzywilejowaną, tak pod względem prawnym, politycznym, jak i ekonomicznym.¹⁶

Analiza dokumentów wystawionych dla stanów księstwa głogowskiego już w czasach nowożytnych wskazuje, że stosowane były następujące określenia: *Herren*, *Ritterschaft*, i *Mannschaft*. Określenie przez władców w odniesieniu do szlachty zostały sporządzone w opublikowanym w 1653 r. dokumencie przez Andreasa Gryphiusa.¹⁷

W XVI i XVII w. wykształcił się podział na szlachtę niższą oraz wyższą. W skład pierwszej weszła szlachta „zwykła” i rycerstwo. Do warstwy wyższej, tzw. warstwy panów (*Herrenstand*), czyli szlachty tytularnej wyróżnić należy zarówno wolnych panów, czyli baronów (*Freiherren*, *Baron*), jak i hrabiów (*Grafen*).¹⁸

Od XIV w. pojawił się obowiązek naniesienia lennika do księgi lennej (*Lehnsbuch*). Równocześnie szlachta starała się ograniczyć możliwości mieszczaństwa związane z

---

terenów Niemiec. Na Górnym Śląsku kolonizacja była znacznie mniejsza, a rycerstwo napływowe pochodziło głównie z Moraw i Czech. W XVI i XVII wieku stosunkowo licznie pojawili się przedstawiciele szlachty austriackiej, zaś na Górnym Śląsku szlachty czesko-morawskiej. Po przyłączeniu Śląska do Prus napłynęła głównie szlachta z Brandenburgii i Pomorza zachodniego, związana z administracją królewską i służbą wojskową.

Patrz: R. Sękowski, *Herbarz szlachty Śląskiej*, T. I, Katowice 2002.

¹⁴ R. Żerlik, *op. cit.*, s. 72.

¹⁵ J. Kuczer, W. Strzyżewski, *Spisy dóbr ziemskich księstwa głogowskiego z lat 1671-1727*, Warszawa 2007, s. 16-17.

¹⁶ J. Kuczer, *Szlachta*, *op. cit.*, s. 5.

¹⁷ J. Kuczer, W. Strzyżewski, *op. cit.* s. 17.

¹⁸ J. Kuczer, *Kapitał cywilizacyjny” szlacheckości na Śląsku*, [w:] *Obrazy prowincji szlacheckiej*, s. 100. Artykuł oparty został o wyniki badań prowadzonych nad problemem szlachty śląskiej w okresie nowożytnym XV-XIX w. na Uniwersytecie Zielonogórskim pod kierunkiem prof. Wojciecha Strzyżewskiego.

przekraczaniem granic stanowych i w 1650 r. cesarz postanowił iż jedynie dyplom szlachecki (*Adelsdiplom*) miał uprawniać do dysponowania prawami stanu drugiego oraz wpisem do metryki ziemskiej. Droga do stanu szlacheckiego prowadziła przez nobilitację, indygenat (z łac. *indigena* – krajowiec, tubylec; krajowy, swojski) – **uznanie obcego szlachectwa i nadanie rodowi szlacheckiemu**, wobec którego stosowano indygenat) i inkolat. Nobilitacja królewska musiała uzyskać oficjalne potwierdzenie zgromadzenia stanów poszczególnych księstw śląskich – sejmików ziemskich. Awans społeczny był tu jednak łatwiejszy niż w Polsce. Nobilitację można było otrzymać za zasługi zawodowe, naukowe, za długoletnią pracę w administracji państwowej, czy miejskiej itp. Mogła być dziedziczna lub nadawana *ad personam* (bez prawa dziedziczenia).¹⁹

Tak więc podstawowymi kryteriami do posługiwania się tytułami szlacheckimi było prawo zasiadania w lokalnych organach stanowych – zgromadzeniach *weichbildowych* i sejmikach księstw. Wiązało się ono z posiadaniem majątku w księstwie i poprzedzone było uzyskaniem lokalnego inkolatu, dodatkowym kryterium był czas zamieszkiwania w księstwie.²⁰

W XVII i XVIII w. dzielono szlachtę na dziedziczną (*Erb-, Geschlechtadel*) i urzędową (*Astm-, Dienstadel*), która uzyskiwała tytuł w związku z zajmowanym stanowiskiem lub urzędem. Możliwość awansu do stanu szlacheckiego dawała zarówno służba urzędnicza, jak i zwłaszcza w XVIII w. służba wojskowa.²¹

Przejście Śląska pod panowanie pruskie po 1742 r. nie spowodowało zmian w dotychczasowej tytulaturze szlachty. Zgodnie z obowiązującym prawem w Królestwie Pruskim, władcy przysługiwała wyłączność do nobilitowania i nadawania tytułów. Po raz pierwszy w związku z hołdem składanym w 1741 r. przez stany śląskie. Nowo tytułowanych wpisano w poczet baronów, hrabiów i książąt Królestwa Pruskiego.²²

---

¹⁹ *Ibidem.*, s. 101.

²⁰ W. Strzyżewski, *Herby i tytuły. Pieczęć szlachecka w księstwie głogowskim (XVI-XVIII wiek)*, Warszawa 2009, s. 9.

²¹ J. Kuczer, W. Strzyżewski, *op. cit.*, s. 26.

²² W. Strzyżewski, *op. cit.*, s. 46.